

VI. RECENZJE I NOTY RECENZYJNE

Hermeneutik der Quellentexte des Römischen Rechts. Red. Martin Avenarius, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden 2008, ss. 404

Rozważania z zakresu hermeneutyki prawniczej, czyli zmierzające do opracowania reguł wykładni tekstu prawnego, są podejmowane od czasów antycznych. Współczesna hermeneutyka prawnicza uczy krytycznej oceny procesu wykładni prawa. Istotne znaczenie ma w niej pojęcie „przedrozumienia” (Vorverständnis) pojmowanego szeroko, to jest łączące tłumaczenie sensu tekstów prawnych z założeniami i celami procesu stosowania prawa¹. Dostrzeżenie tej okoliczności i inspiracji płynących z hermetycznej refleksji legło u podstaw sympozjum zorganizowanego na Uniwersytecie Kolońskim w roku 2006. Prezentowany tom, opublikowany w serii *Rheinische Schriften zur Rechtsgeschichte*, jest owocem tej sesji. Z wprowadzenia pióra M. Avenariusa dowiadujemy się, iż zasadniczym celem sympozjum było spojrzenie na różne teksty prawa rzymskiego przy wyraźnym zaakcentowaniu możliwych rozbieżności pomiędzy ich znaczeniem pierwotnym oraz tym które ustaliło się w budowanym później obrazie prawa rzymskiego. Taka perspektywa badawcza została przyjęta przez dziesięciu współautorów tomu.

Zagadnienie obrazu wcześniejszego tekstu prawnego w późniejszym antycznym tekście prawnym podjął G. Santucci w rozważaniach zatytułowanych „Ślady Ustawy XII – tablic w komentarzu do edyktu Ulpiana” (s. 30-42). Główna konkluzja tego artykułu sprowadza się do tezy, iż podstawę dla rozważań losów przygotowanej przez decemwirów ustawy mogą stanowić znaczenie późniejsze, na pierwszy rzut oka obce względem niej, zachowane fragmenty z komentarza Ulpiana.

Zagadnieniem podjętym przez P. Gröschlera i W. Ecka było pytanie o możliwości rekonstrukcji, a w szczególności korekty treści antycznego prawa rzymskiego w oparciu o źródła epigraficzne. Podstawą rozważań pierwszego z tych autorów jest tzw. „archiwum Sulpicjuszy”, czyli zbiór dokumentów praktyki prawniczej odkryty w 1959 r. i będący od tego czasu w opracowaniu (s. 44-62). W. Eck przyjął za podstawę swoich rozważań inskrypcje nagrobne (s. 67-93). Obaj ci autorzy dochodzą do podobnego wniosku ogólnego, iż inskrypcje poszerzają możliwości poznania historycznej prawdy o prawie rzymskim, ale trzeba do nich podchodzić krytycznie i ostrożnie. Nie należy wyłącznie na ich podstawie wyprowadzać reguł prawnych. Krytycyzm wynika z tego, iż w treści inskrypcji łatwo o błędy co do prawa, czy też swobodne stosowanie terminologii prawniczej polegające przykładowo na oznaczaniu słowem *coniux* kobiety nie będącej małżonką.

Znaczący fragment prezentowanej pracy stanowią rozważania poświęcone ocenie konkretnych źródeł rzymskich w czasach nowożytnych i płynących stąd zagrożeniach dla rekonstrukcji obrazu prawa rzymskiego. J. Domingo Rodrigues Martin pokazał na przykładzie polklasycznych *Fragmenta Augustodunensia*, jak od czasu ich odkrycia w końcu XIX w. rodzą

¹ Szerzej zob.: J. Stelmach, *Współczesna filozofia interpretacji prawniczej*, Kraków 1999, s. 62 i n.

one kontrowersje odzwierciedlające dominujące w danym czasie poglądy naukowe i ideologiczne (s. 135-154).

D. Liebs uczynił przedmiotem swoich wywodów *Pauli Sententiae*, jako „najbardziej ulubione rzymskie dzieło prawnicze, pomiędzy IV i VI w.” (s. 157-175). Omawiając znaczenie tego zbioru dla studiów nad poklasyycznym prawem rzymskim, wskazał, że należy je postrzegać jako „raczej kompendium dla praktyków, a nie podręcznik”.

W. Kaiser przedstawił ewolucję poglądów na temat *Epitome Iuliani* od czasów późnego antyku do współczesności (s. 300-353). Odrzuca powtarzany do dziś w niektórych podręcznikach pogląd, iż *Epitome* powstała, aby upowszechnić znajomość greckich nowel na odzyskanych przez Justyniana terenach Italii. Zdaniem W. Kasera zbiór ten powstał w Konstantynopolu jako pomoc do studiowania napisanych po grecku nowel przez łacińskojęzycznych studentów. Z tej perspektywy akcentuje, iż walor poznawczy *Epitome* odnosi się nie do wiedzy o justyniańskich nowelach, ale do nauczania prawa.

Propozycję korekty dotychczasowych wyobrażeń przynoszą także rozważania P. Piellera poświęcone hermeneutyce bizantyjskich tekstów prawnych (s. 355-380). Opierając się na wynikach prac bizantynistów w ostatnich 25 latach, wskazał, w jakim kierunku powinny iść modyfikacje podręcznikowego obrazu źródeł prawa bizantyjskiego, aby było on najbliższy aktualnemu stanowi wiedzy o tym fragmencie historii prawa.

Powszechnie akceptowane fundamentalne znaczenie *Institucji* Gaiusa i justyniańskich *Digestów* w nauce prawa rzymskiego przemawia za tym, aby w szkicu prezentowanej pracy zaakcentować poświęcone tym źródłom artykuły M. Avenarius, O. Behrenda i J.P. Meinecke. Pierwszy z tej trójki autorów podjął krytykę „gaiocentrycznego” obrazu klasycznego prawa rzymskiego (s. 97-131). Zasadniczy zarzut wobec dominującego w nauce podejścia do *Institucji* Gaiusa sprowadza się do bezkrytycznego traktowania ich jako „wzorca” wiedzy o prawie okresu klasycznego. Zdaniem M. Avenarius jest to wynikiem kilku przyczyn, a mianowicie: objętości tekstu i wyjątkowości jego zachowania się do czasów nowożytnych; uznania odkrycia i badań *Institucji* za centralny projekt szkoły historycznej, a w końcu opartej na autorytecie K. Savigniego „romanistycznej kanonizacji” podręcznika Gaiusa. Krytykując obecną rangę dowodową tego tekstu w dyskusji romanistycznej, romanista z Kolonii zwraca uwagę na takie cechy weroneńskiego rękopisu jak: brak w nim imienia Gaiusa i oznaczenia „*Institucje*”. Akcentuje brak ok. 20% tekstu w rękopisie oraz to, iż nie jest on oryginalnym, bezpośrednim tekstem klasycznym, ale jego skróconą wersją powstałą około 100 lat po śmierci Gaiusa. M. Avenarius podnosi, iż obecna pozycja tego podręcznika w nauce prawa jest podobna to tej, jaką przypisywano tzw. *Fragmenta Ulpiani* przed odkryciem dzieła Gaiusa. Postulat przełamania obecnego stereotypu co do rangi dowodowej jego *Institucji* i ich odczytywania w sposób bliższy antycznej rzeczywistości polega na tym, aby rozważać obok siebie *Institucje* i *Fragmenta Ulpiani* w świetle ustaleń co do klasycznych szkół prawa, to jest ze świadomością pokrewieństwa i cech szczególnych tych źródeł.

Idea odczytywania antycznych tekstów przy znaczącym uwzględnieniu tradycji klasycznych szkół prawa obecna jest także w rozważaniach O. Behrenda poświęconych „kluczowi do hermeneutyki *Corpus Iuris Civilis*” (s. 193-297). Punktem wyjścia tego obszernego artykułu jest spostrzeżenie, iż lektura *Institucji* i *Digestów* Justyniana pozwala dostrzec konkurencję pomiędzy trójelementową teorią źródeł prawa, obejmującą: *ius naturale*, *ius gentium* i *ius civile*, oraz teorią dwuelementową, różniącą pomiędzy *ius naturale* i *ius civile*. Odczytane w ten sposób oddziaływanie dwóch tradycji prawnych na powstanie justyniańskich zbiorów dało podstawę do ogólnego wniosku, iż powstawały one przy pełnej świadomości obu, sięgających czasów Republiki, tradycji prawnych. Zdaniem O. Behrenda, przyjęte w kompilacji justyniańskiej rozwiązanie należy w konsekwencji interpretować jako uznanie wolności kontrowersji w prawie i w konsekwencji przyjęcie wizji prawa uznającej „istnienie nie rozwiązanych w pełni kwestii jako warunku wolności osoby ludzkiej stojącej w centrum porządku prawnego” (s. 296).

Problem relacji pomiędzy justyniańskimi *Instytucjami* i *Digestami* uczynił przedmiotem swej uwagi J.P. Meinecke (s. 178-190). Oceniając naturę zachowanego poprzez te źródła obrazu, podzielił pogląd, że jest to spojrzenie z perspektywy adwokata (s. 184). Interesujące w tym wywodzie było też zwrócenie uwagi na odmienności pomiędzy obydwoma księgami w zakresie ich oddziaływania. Polegają one zdaniem J.P. Meinecke na tym, że za Justyniana centralną pozycję zajmowały *Digesta*, natomiast w czasach nowożytnych bardziej brano pod uwagę systematykę i „pojęciowość” *Instytucji*.

Cennym uzupełnieniem każdego z artykułów jest zapis podstawowych tez powiązanej z nim dyskusji. Pracę kończy zestawienie syntetycznej oceny prezentowanego w tomie sympozjum przez jego uczestników (s. 383-384) oraz streszczenie w języku włoskim.

Już powyższy szkic zawartości prezentowanego tomu daje podstawę do wyrażenia przekonania, że jest to lektura istotna dla osób zainteresowanych naukowym badaniem źródeł prawa rzymskiego. Bogactwo treści stanowi przesłankę dla podjęcia dyskusji nad wieloma kwestiami szczegółowymi. *Pars pro toto*, wątpliwość rodzi teza G. Santucci o możliwości studiowania Ustawy XII – tablic w oparciu o fragmenty z komentarza Ulpiana. Jak bowiem wiarygodnie poszukiwać w nim „ukrytych cytatów” z ustawy. Do dyskusji prowokuje też teza O. Behrenda o „historycznej świadomości” Justyniana i działających na jego polecenie kompilatorów co do naukowych tradycji klasycznych szkół prawa. Trafne i ożywcze dla romanistycznej dyskusji jest, moim zdaniem, zakwestionowanie przez M. Avenarusa „gajocentrycznego” obrazu prawa okresu klasycznego. Przykładem potwierdzającym zasadność tej krytyki jest nieuzasadnione źródłowo powtarzanie stereotypu o fundamentalnym znaczeniu podziału na *res corporales* i *incorporales* w antycznym prawie rzymskim². Spoglądając na omawiany tom szerzej, uznaję go za kolejne potwierdzenie przypomnianej przez J. Domingo Rodrigera Martina myśli, że w podejściu do źródeł dawnego prawa „jesteśmy dzieckiem swojego czasu i nie możemy się wyzbyć subiektywizmu w podejściu do źródeł” (s. 154). Zasadnicza inspiracja płynąca z prezentowanego tomu sprowadza się moim zdaniem do myśli, iż realistyczne podejście do badań źródeł prawa rzymskiego wymaga, aby w imię łagodzenia tego subiektywizmu śmiało podejmować rewizje pochodzących z tradycji naukowych stereotypów, pytając o okoliczności ich powstania³. Ukazanie w tomie głębokich różnic pomiędzy pierwotnym znaczeniem rzymskiego tekstu prawnego i jego odbiorem w ciągu stuleci inspirowane w końcu to tego, aby na tej podstawie podejmować jeszcze wyraźniej pytanie o to, co może wnieść dostrzeżenie i uwzględnienie tych odmienności do refleksji nad naturą prawa i jego instytucji.

Konkludując, uważam że prezentowana praca stanowi cenne wzbogacenie debaty nad granicami i celem naukowych badań prawa rzymskim w początku XXI stulecia.

WOJCIECH DAJCZAK (Poznań)

² Por. W. Dajczak, *Rzymska res incorporalis a kształtowanie się pojęć „rzeczy” i „przedmiotu praw rzeczowych” w europejskiej nauce prawa prywatnego*, Poznań 2007, s. 69 i n.

³ Tak np.: F. Longchamps de Bérier, *Summum ius summa iniuria. O ideologicznych założeniach w interpretacji starożytnych tekstów źródłowych*, „Zeszyty Prawnicze UKSW”, 5.1 (2005), s. 70 i n.